

Gender ve vysokoškolském kurikulu

Proč a jak se věnovat genderu v pedagogickém procesu a kurikulu

Doc. PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D.

Praha 2015

1. Proč se věnovat genderu v souvislosti s VŠ vzděláváním?

Demokratická společnost se vyznačuje tím, že každý člověk má záruku důstojného a spravedlivého zacházení. Z toho vyplývá, že má šanci na úspěch, pokud má pro určitou oblast schopnosti, má o ni zájem a snaží se, a to bez ohledu na to, zda se jedná o ženu či muže a jaký je jeho/její socio-kulturní původ. Protože vzdělávací systém je nejefektivnějším způsobem sociální mobility, je velmi důležité, aby poskytovalo **rovné příležitosti** všem studentkám a studentům.

CO JE GENDER?

Gender představuje sadu charakteristik, které jsou v určité společnosti spojovány s obrazem ženy a s obrazem muže. Pod jejich vlivem očekáváme od žen a od mužů odlišné schopnosti, zájmy i chování.

Protože se jedná o představy, které generalizují a homogenizují skupinu žen a skupinu mužů, můžeme je označit také jako **stereotypy**.

Genderové stereotypy jsou kulturně ukotvené a široce sdílené **představy o ideální podobě mužství a ženství**, které se promítají jednak do způsobu, jakým jsou organizovány společenské instituce (např. škola), a jednak do očekávání, jež okolí na konkrétní ženy a muže klade.

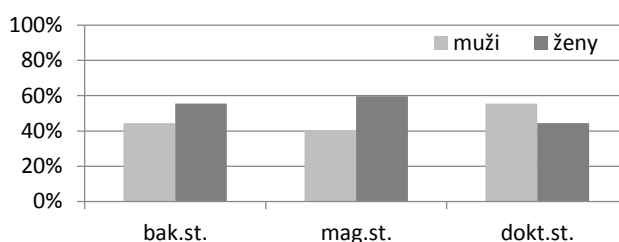
Jaké je zastoupení studentek a studentů na VŠ?

Aktuální údaje o podílu žen a mužů, kteří studují a úspěšně ukončují studijní programy jednotlivých stupňů na českých vysokých školách, uvádí grafy 1-3.

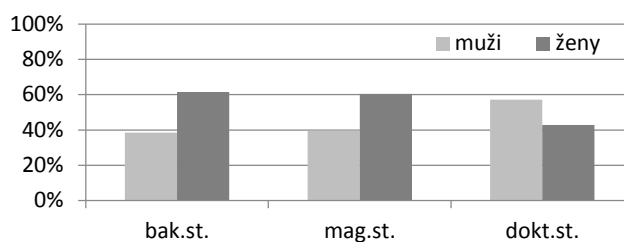
Co z nich vyplývá o genderové rovnosti? To, že mezi vysokoškolskými studujícími existují tři druhy genderových vzorců:

- **vertikální genderové vzorce** – zatímco pregraduální obory studují častěji dívky, v doktorských oborech, které jsou podmínkou pro vědeckou kariéru, naopak převažují muži,
- **genderové vzorce v předčasných odchodech ze studia** – muži častěji opouští pregraduální studijní obory před úspěšným dokončením,
- **horizontální genderové vzorce** – některé studijní obory studují ve vysoké převaze ženy (učitelství, sociální práce, humanitní vědy), zatímco v jiných oborech převažují muži (technické nauky, lesnictví a zemědělství).

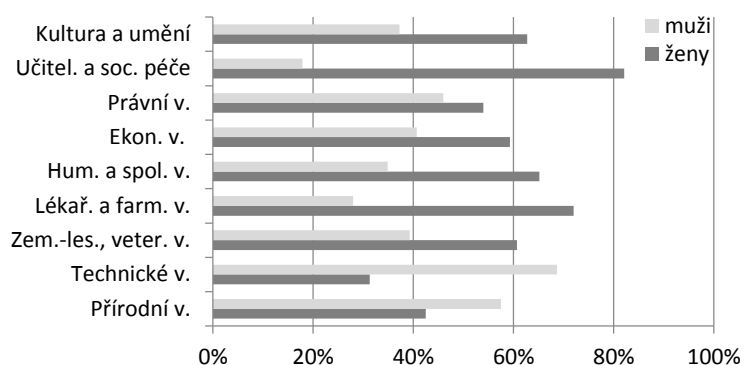
Graf 1: Podíl žen a mužů mezi studujícími VŠ

Graf 2: Podíl žen a mužů mezi absolventy/kami VŠ

Graf 3: Podíl žen a mužů mezi studujícími hlavních skupin VŠ oborů

Zdroj grafů: MŠMT, stav k 20. 1. 2015

Jaká jsou rizika genderových stereotypů?

Předpoklad, že všechny ženy nebo všichni muži si jsou podobné/í, je velkým zjednodušením. V jeho důsledku může dojít ke **znevýhodnění či dokonce diskriminaci konkrétních žen a mužů**, jejichž charakteristiky obecným očekáváním neodpovídají (např. mužů, kteří chtějí být vychovateli malých dětí, nebo žen, které chtějí být jadernými fyzikami).

Kromě lidí se gender týká také různých **kulturních produktů** – věcí, symbolů, aktivit atd. Například věda je tradičně spojována spíše s maskulinitou a to ještě silněji platí o technických disciplínách (oproti disciplínám humanitním).

Znevýhodňují české VŠ ženy, nebo muži?

V současné době vstupují do vysokoškolského studia až 2/3 osob příslušné věkové kohorty. Mezi nimi převažují ženy. To bývá někdy interpretováno jako důkaz **znevýhodňování** chlapců a mužů ve vzdělávacím systému.

Takový závěr je však unáhlený, protože nebere v potaz vnitřní členění studijních programů ani následné pracovní uplatnění po vysoké škole. **Genderové nerovnosti ve vzdělávacím systému** je třeba vidět v souvislosti s nerovnostmi **na pracovním trhu**.

Ačkoliv ženy častěji než muži ukončují vysokoškolské vzdělání, dosahují výrazně nižších pracovních pozic a až o 25 % nižší průměrné mzdy (a v případě vysokoškolsky vzdělaných osob dosahuje rozdíl až 40 %).

2. Proč je genderová rovnost ve vzdělávání důležitá?

Pokud se studenti a studentky setkávají ve vzdělávání s kurikulem, které je silně ovlivněno genderovými stereotypy, budují si omezené představy o svém oboru, o celé společnosti i o svém budoucím uplatnění. Jestliže je vliv genderových stereotypů ve vzdělávání malý a navíc se průběžně reflektuje, má to následující důsledky:

- Studující si utváří svoji **studentskou identitu** a základy profesní identity, a tu propojují s vlastní genderovou identitou
Je snadněji slučitelná identita ženy a studentky učitelství než ženy a studentky technického oboru?
- Studující si vytváří představu o **genderovanosti svého studijního oboru** i celé společnosti.
Jedná se o obor, v němž mohou uspět ženy i muži, nebo je šance na úspěch žen či mužů vyšší?
- Studující získávají své **pracovní a osobní genderové vzory**, které je motivují v další studijní a profesní dráze
Nabízí obor významné ženské i mužské osobnosti, s nimiž je možné se identifikovat?

Jaký je politický a legislativní rámec genderové rovnosti?

Rozvoj českých vysokých škol podléhá na národní úrovni několika dokumentům, z nichž hlavním je „**Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020**“. V něm jsou pro vysoké školy stanoveny mimo jiné následující cíle:

- *udržet otevřený přístup k terciárnímu vzdělávání tak, aby podíl poprvé zapsaných do celého terciárního vzdělávání z odpovídající věkové kohorty zůstal zachován přibližně na úrovni dvou třetin populačního ročníku;*
- *usnadnit zdravotně a sociálně znevýhodněným zájemcům a uchazečům přechod ze středního do terciárního vzdělávání;*
- *podporovat vysoké školy k opatřením na snižování podílu neúspěšně ukončovaných studií.*

Co z VŠ dokumentů vyplývá?

Všechny uvedené cíle odkazují k **rovnosti jako základnímu principu demokratického vzdělávacího systému**. Nezmiňují však specificky genderovou rovnost (rovnost žen a mužů), ačkoliv je součástí širšího pojetí vzdělávací rovnosti.

3. Kurikulum z genderové perspektivy

Jak souvisí kurikulum a vědecké poznání?

Vědecké poznání je **základem školního kurikula** na všech stupních vzdělání. Zvláště významnou roli má vědecké poznání na vysokých školách, které mají studující vybavit dovednostmi aplikovat aktuální vědecké výsledky do vlastní práce a případně i výzkumy samostatně realizovat.

CO JE KURIKULUM?

Obsah vzdělávání v širokém smyslu, jedná se o veškeré zkušenosti, které studující získávají ve vzdělávacích činnostech (Průcha, 2005).

Kurikulum odkazuje k prostředkům a pomůckám, s nimiž studující interagují za tím účelem, aby dosáhli vzdělávacích cílů (Ebert et al., 2013).

Vysokoškolské kurikulum může **reprodukovat genderové stereotypy**, které obsahuje samo představované vědecké poznání (pokud nedochází k reflexi tohoto zatížení). Navíc do kurikula může vstupovat i genderové zatížení nové, které vyplývá ze způsobů, jakými je konstruováno, a dále ze způsobů, jakými je předáváno ve výuce.

Jaké druhy kurikula existují?

Formální / explicitní kurikulum

- záměrný a vědomý obsah vzdělávání
- učivo je stanoveno ve vztahu k cílům vzdělávacího procesu
- učivo je formulováno v oficiálních kurikulárních dokumentech, jako jsou osnovy či sylaby
- jak vyučující, tak studující a případně i kontrolní orgány si jsou existence formálního kurikula vědomi

Neformální / implicitní kurikulum

- soubor obsahů a aktivit, které se podílí na formování znalostí, dovedností a postojů studujících, ale přitom nejsou obsaženy v oficiálních dokumentech, takže si vyučující jejich existenci nemusí uvědomovat

Jak se gender dostane do kurikula?

Do obsahu a způsobu komunikace se vždy prosazují **osobní hodnoty, představy a postoje** vyučujících i studujících, které mívají genderový rozměr.

Příkladem je genderové označování aktivit během výuky, kdy vyučující komentují určité činnosti způsobem, který je přiřazuje explicitně či implicitně k femininitě nebo maskulinitě.

Pouze v případě, kdy si **uvědomíme vlastní genderové představy**, které do výuky mohou pronikat, je možné jejich vliv omezit. K tomu mohou pomoci techniky zmíněné níže – kolegiální hospitace a nahrávky výuky.

4. Co znamená genderově rovné vzdělávání?

Podle jednoduché definice znamená genderově rovné vzdělávání takový pedagogický přístup, který umožňuje všem studujícím bez ohledu na to, zda jsou ženami či muži, aby v maximální míře mohli rozvíjet svůj potenciál.

Jak konkrétně prosazovat genderovou rovnost ve VŠ?

- **genderově citlivé vzdělávání**
V tomto modelu výuka kriticky reaguje na genderovou socializaci, kterou studující absolvovali před nástupem do příslušné vzdělávací instituce. S ohledem na to se se studenty a studentkami zachází v některých situacích odlišně. Cílem je, aby studentky i studenti dosáhli shodných výsledků.
- **genderově neutrální vzdělávání**
V tomto modelu výuka odhlíží od genderové příslušnosti jednotlivých studujících a přistupuje k nim jako k neutrálním bytostem. Pokud však přichází do vzdělávání s odlišně rozvinutými dispozicemi na základě předchozí genderové socializace, rozdíly se prostřednictvím vzdělávání dále reprodukuje a prohlubují.

5. Jak začlenit genderovou perspektivu do kurikula a výuky na VŠ?

Kde všude je v pedagogickém procesu gender důležitý?

Následující seznam obsahuje hlavní pedagogické oblasti, v nichž může být genderový princip důležitý. U každé z nich připojujeme několik otázek, jejichž zodpovězením můžeme zmapovat, nakolik se genderové zatížení týká právě i naší výuky.

- **výběr učiva**
Kdo se podílí na výběru učiva v předmětu? Jaké genderové představy související s předmětem tito lidé mají? Je naším cílem podpořit studující v kritickém přemýšlení o poznání? Umožňuje učivo studujícím uvědomit si vliv genderových stereotypů na produkci vědeckého poznání?
- **vyučovací metody**
Jaké konkrétní vyučovací metody používáme ve studijních skupinách s převahou dívek a s převahou chlapců? Jaký prostor pro aktivitu studujících vytváříme? Zapojují se do výuky rovnoměrně studenti i studentky?
- **hodnocení výsledků**
Jaké konkrétní metody hodnocení výsledků vzdělávání používáme? Jaká je naše představa o ideálním vzdělávacím výsledku, resp. o ideálním studentském výkonu? Není tato představa naplněna charakteristikami, které spojujeme spíše s muži nebo s ženami?
- **pravidla pedagogické komunikace**
V jaké míře komunikujeme se studenty a se studentkami? Obracíme se častěji na studentky, nebo studenty? Obrací se na nás častěji studenti, nebo studentky? Liší se obsah naší komunikace se studenty a studentkami?
- **jazyk**
Používáme genderově korektní jazyk? Používáme při oslovení skupiny mužský i ženský rod nebo neutrální označení? Vyhýbáme se genderovým klišé typu „slabé a silné pohlaví“?

- **fyzický prostor**

Jaké je umístění studentů a studentek v prostoru školy a třídy? Které části prostoru jsou oficiálně určeny pro užívání ženami a muži? Podporuje určitý prostor či jeho část (např. přední lavice v posluchárně) intenzivnější komunikaci se studujícími? Pokud ano, je tento prostor či jeho část využívána častěji studenty, nebo studentkami?

- **podíl žen a mužů mezi vyučujícími**

Jaké je zastoupení žen a mužů mezi vyučujícími určitých oborů? Jaké jsou jejich pracovní pozice a akademické hodnosti? Je v případě nerovnoměrného zastoupení reflektován aktuální stav a jeho příčiny? Mají možnost se studující setkat s dostatkem vzorů z méně zastoupené genderové kategorie?

- **podíl žen a mužů mezi studujícími**

Jaké je zastoupení žen a mužů mezi studujícími určitých oborů? Je v případě nerovnoměrného zastoupení reflektován aktuální stav a jeho příčiny? Nesetkávají se studující méně zastoupené genderové kategorie s genderově motivovaným a sexuálním obtěžováním?

Jak postupovat při tvorbě genderově rovného kurikula?

Informace, které tvoří základ učiva, musíme pečlivě vybrat. A následně jej také správně strukturovat. Abychom se v krocích, které vedou ke konstrukci genderově rovného kurikula, lépe orientovali, je užitečné rozlišovat čtyři druhy kurikula podle fází výuky (Skelton et al., 2006; Paechter, 2000): oficiální, plánované, realizované a osvojené kurikulum.

1. oficiální kurikulum

nejvýše formální a formalizované kurikulum, které je obsaženo v pedagogických dokumentech; tvoří platformu pro vznik učebnic a dalších učebních materiálů, které působí normotvorně

Jak na to?

- Na formulování oficiálního kurikula (akreditačních spisů a sylabů) by se měla podílet širší skupina lidí zahrnující různé muže a ženy, jejichž perspektivy se vzájemně doplňují.
- Během sestavování oficiálního kurikula bychom si měli ujasnit, jestli naše představa o společnosti, vědeckém oboru a vyučovaném předmětu je genderovaná (tj. očekáváme větší úspěch žen či mužů).
- Do sylabu bychom měli zařadit jako specifický cíl reflexi genderového rozměru učiva a studentských aktivit během výuky.

2. plánované kurikulum

výběr učiva z oficiálního kurikula pro aktuální výuku; do výběru vstupuje i učitelská představa o složení konkrétní studijní skupiny; mimo jiné se v kurikulumu odráží i obecnější postoje a hodnoty daného učitele či učitelky, včetně představ o maskulinitě a femininitě

Jak na to?

- Měli bychom vyjít z definice cílů, tj. s jakými znalostmi a dovednostmi mají studující opouštět danou vzdělávací instituci.
- Výuku bychom měli plánovat s ohledem na počet studentek a studentů ve skupině a na jejich obeznámenost s genderovými stereotypy. Čím silnější stereotypy, tím spíše je nutné do výuky začlenit její reflexi.

3. realizované kurikulum

učivo, které reálně vstoupilo do výuky; nevychází jen z rozhodnutí vyučujících, ale i z reakcí studijní skupiny, která nemusí být vůči původně připraveným aktivitám a obsahům vstřícná; na základě reakcí skupiny dochází k průběžné změně realizovaného kurikula

Jak na to?

- Ve výuce bychom neměli používat zevšeobecňující komentáře týkající se žen/femininity a mužů/maskulinity, ani genderovou polarizaci (např. představování určité aktivity jako typické pro ženy).
- V průběhu výuky bychom měli reagovat na studentské komentáře, které mají genderový rozměr, ať se týkají obsahu učiva, nebo vzájemných vztahů.
- Pokud používáme při členění skupinové práce genderový princip (tj. homogenní skupiny), měli bychom si být vědomi možných důsledků a vhodně to před studujícími komentovat. V opačném případě dochází k reprodukci genderové polarizace.

4. osvojené kurikulum

učivo, které si studující reálně osvojili a jsou schopni jej využívat v dalších aktivitách; na úspěšnosti osvojení učiva se podílí dosavadní představy o tématu, kterého se výuka týkala, ale i širší představy o světě, včetně maskulinity a femininity

Jak na to?

- K učivu bychom se měli se studujícími průběžně vracet a zjišťovat, jaké poznatky si dlouhodobě zapamatovali a jak je jsou schopni aplikovat do řešení praktických problémů.
- Pokud studující navzdory naší výuce prezentují genderově stereotypní názory, měli bychom se snažit zjistit (např. prostřednictvím diskusí), co jim brání učivo přijmout.
- Měli bychom se snažit studujícími ukázat, jaké genderové vzorce existují v uplatnění žen a mužů v naší vědecké disciplíně a profesním oboru a zároveň s nimi diskutovat o možnostech, jak tyto vzorce překonávat.

OHODNOŤTE SI VLASTNÍ VÝUKU

Je učivo ve vašich kurzech explicitně či implicitně genderově zatíženo?

Ukázka výroků ze sebeevaluačního dotazníku:

1. *V mých předmětech se studentky a studenti seznamují s problematikou, teoriemi a výsledky výzkumu genderových studií ve vztahu k svému oboru.*
2. *Studentky a studenti se učí systematicky začleňovat genderový rozměr do odborného učiva.*
3. *Z hlediska aspektů genderu a diversity jsme tematizovali také tvorbu vědění či vývoj produktů vědění.*
4. *Při vysvětlování učiva beru v potaz rozmanitost zkušeností studujících, aniž bych se při tom opíral/a o předpoklad, že skupiny obou pohlaví jsou homogenní.*
5. *Když shromažďuji literaturu ke svým kurzům, dávám si pozor, abych zařadil/a odborné články jak autorek, tak autorů.*

Jak předávat formální kurikulum?

Genderové zatížení se netýká jen obsahu učiva, ale i způsobu, jakým učivo předáváme. Cílem je, aby se **do výuky aktivně zapojili všichni studenti a studentky**. Tím se zvýší efektivita jejich učení (tj. osvojí si více znalostí a dovedností) a současně získají hlubší pocit, že mohou ve studované disciplíně uspět. To představuje relativně snadnou cestu k překonávání genderových nerovností.

Liší se pedagogická komunikace?

Zahraniční výzkumy ukazují, že vyučovací metody posilující aktivitu a kreativitu bývají častěji používány vůči studentům-mužům (Skelton et al. 2006; Statham et al. 1991). Celkové zapojení studentů-mužů do výuky je pak silnější, a to zvláště v předmětech, které jsou spojovány s maskulinitou.

Při hledání optimálních postupů, jak koncipovat výuku, je důležité zohledňovat:

- **organizační formy**
celkové uspořádání výuky, včetně studijní skupiny a pozice vyučujících v ní; nejčastěji využívaná je frontální forma, kdy vyučující jednotně působí na celou skupinu; jednotlivé organizační formy výuky evokují určité vyučovací metody

Jak na to?

- Měli bychom si všimnout, kde v zasedacím pořádku jsou umístěny studentky a kde studenti a dále jaká je jejich celková aktivita ve výuce. Každý učitel/učitelka má typické zóny svého pohybu po učebně. Ti studující, kteří sedí v zorném poli, častěji vstupují do komunikace s vyučujícími. Pokud zjistíme, že více komunikujeme s (určitými) studenty či studentkami, měli bychom zkusit změnit svoji učitelskou zónu nebo požádat studující o změnu umístění.
- Měli bychom se snažit využívat různé organizační formy – vedle frontální výuky také skupinovou práci a individuální práci. U každé z nich bychom měli spolu se studujícími reflektovat, nakolik podpořila maximální zapojení všech studujících.

- **vyučovací metody**

konkrétní způsob zprostředkování učiva studujícím; jednotlivé metody kladou odlišný důraz na aktivitu a samostatnost studujících

Jak na to?

- Podobně jako u organizačních forem platí, že bychom se měli snažit využívat různé vyučovací metody a u každé z nich bychom měli spolu se studujícími reflektovat, nakolik podpořila maximální zapojení všech studujících.

OHODNOŤTE SI VLASTNÍ VÝUKU

Jsou interakce ve vašich kurzech explicitně či implicitně genderově zatíženy?

Ukázka výroků ze sebeevaluačního dotazníku:

1. *Ve svých kurzech se vyjadřuji genderově neutrálním jazykem.*
2. *Obracím se stejně často – vzhledem k počtu přítomných – na studenty i studentky.*
3. *Nevyváženost v účasti studentů a studentek v diskuzích se stává tématem.*
4. *Jak ke studentkám, tak ke studentům si zachovávám kladný přístup a mám stejná (proces učení podporující) očekávání.*
5. *Snažím se vystupovat proti stereotypnímu chování ze strany studujících během mých hodin.*
6. *Podle potřeby sestavuji smíšené či homogenní pracovní skupinky a povzbuzuji studenty/ky k reflexi nabytých zkušeností.*

6. Jak se dozvědět víc o vlastní výuce?

Abychom zjistili, nakolik naše výuka stimuluje učení studentů a studentek, je důležité provádět průběžně zjišťování a analýzu jejich aktivity. Nelze se však spoléhat pouze na vlastní pozorování. Využívat můžeme:

- **hospitační návštěvy**
Kolegu či kolegyni pozveme do své výuky a požádáme o pozorování naší komunikace se studentkami a studenty; výsledky společně rozebereme.
- **nahrávky výuky**
Svoji přednášku či seminář si občas nahrajeme na video či alespoň diktafon a při zpětném sledování se zaměřujeme na míru zapojení studentů a studentek.
- **dotazování studujících**
Studenty a studentky požádáme o skupinovou diskusi nebo o vyplnění dotazníku, v němž se ptáme na jejich spokojenost se zapojením do naší výuky, na typy úkolů, v nichž je pro ně zapojení snazší, a naopak na okolnosti, které jim v zapojení brání.
- **anonymní hodnocení studentských prací**
Studentské práce ohodnotíme nejprve s vědomím autorství – zda práci vytvořila studentka nebo student. Následně práce anonymizujeme. Po delším časovém intervalu práce opět ohodnotíme, nyní však bez znalosti autorství. Výsledky obojího hodnocení následně porovnáme. Pokud je naše hodnocení ovlivněno genderovými stereotypy, je pravděpodobné, že výsledky nebudou totožné a že budou obsahovat nějaký genderový vzorec.
- **sebeevaluační dotazníky**
Pro podrobnější a strukturovanější reflexi vůči vlastní výuce můžeme použít sebeevaluační dotazníky. Z nabídky zahraničních dotazníků jsme vybrali jeden – jeho překlad najdete zde: <http://www.gendervh2020.cz/institute/5398-jak/>

OHODNOŤTE VLASTNÍ VÝUKU

Je hodnocení vzdělávacích výsledků ve vašich kurzech explicitně či implicitně genderově zatíženo?

Ukázka výroků ze sebeevaluačního dotazníku:

1. *Dbám na to, abych ve stejné míře dával/a konstruktivní zpětnou vazbu studentkám i studentům.*
2. *Opakovaně se zamýšlím nad kritérii, která používám při hodnocení výkonu studentů a studentek.*
3. *Když přezkušuji výkony studujících, mám stejná očekávání vzhledem ke schopnostem a výkonům žen a mužů.*
4. *Osvojení si genderových kompetencí u studujících je v mých předmětech stanoveno jako jeden z výukových cílů.*
5. *Prověřuji schopnost studujících začlenit genderový rozměr do studovaného oboru.*

ZDROJE INFORMACÍ PRO INSPIRACI

<https://elearning.unifr.ch/equal/de/home>

<http://web.stanford.edu/dept/CTL/Newsletter/gender.pdf>

<http://trc.virginia.edu/resources/teaching-a-diverse-student-body-practical-strategies-for-enhancing-our-students-learning/gender-dynamics-in-the-classroom/teaching-to-promote-gender-equality/>

POUŽITÁ LITERATURA

Dyhouse, C. (1995). *No distinction of sex? Women in British universities 1870-1939*. Routledge.

Gottfredson, L. S. (1997). Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography. *Intelligence*, 24(1), 13-23.

Paechter, C. F. (2000). *Changing school subjects: Power, gender, and curriculum*. Open University Press.

Skelton, C., Francis, B., & Smulyan, L. (Eds.). (2006). *The Sage handbook of gender and education*. Sage.

Sternberg, R. J. (Ed.). (1982). *Handbook of human intelligence*. CUP Archive.

Statham, A., Richardson, L., & Cook, J. A. (1991). *Gender and university teaching: A negotiated difference*. SUNY Press.